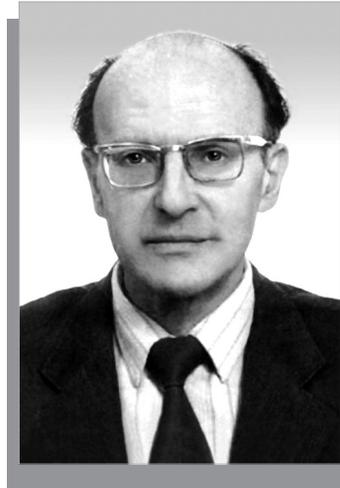

РАБІНОВИЧ ПЕТРО МОЙСЕЙОВИЧ,

доктор юридичних наук, професор кафедри теорії та філософії права Львівського національного університету імені Івана Франка, академік Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України, Україна, м. Львів
e-mail: rmpetro2009@gmail.com

УДК 341.64:342.7

**Видатний вітчизняний теоретик права
(до 110-річчя від народження професора
П. О. Недбайла)**

Статтю присвячено пам'яті видатного вітчизняного вченого у галузі загальної теорії права – доктора юридичних наук, члена-кореспондента Академії наук УРСР, професора Львівського і Київського державних університетів Петра Омеляновича Недбайла. У ній охарактеризовано його вагомий внесок у розвиток наукових знань про законність, юридичні норми, їх застосування та тлумачення, про предмет загальної теорії держави і права, її місце та роль у системі юридичних наук, а також у становлення вітчизняної загальної теорії прав людини й у практику їх міжнародного захисту.

Ключові слова: професор П. Недбайло, теорія держави і права, юридична наука, законність, норми права, застосування правових норм, тлумачення правових норм, права людини.

З-поміж відомих вітчизняних фахівців із загальнотеоретичної юриспруденції, праці яких у другій половині ХХ ст. сприяли розвитку загальної теорії держави і права, почесне місце належить докторові юридичних наук, члену-кореспонденту Академії наук Української РСР, заслуженому діячеві

науки і техніки УРСР, професорові Петру Омеляновичу Недбайлу.

Він народився 12 липня 1907 р. у с. Ново-Новицьке Чернігівської обл. у селянській родині.

Після закінчення у 1930 р. Харківського юридичного інституту працював слідчим окружної прокуратури

м. Луганська, а потім – викладачем у цьому інституті. З 1934 р. П. Недбайло стає співробітником Науково-дослідного інституту радянського будівництва і права Центрального Виконавчого Комітету УРСР (м. Харків). Працює він також і у Державному арбітражі м. Харкова.

У 1940 р., після включення західноукраїнських земель до складу УРСР, П. Недбайло був направлений на педагогічну роботу до Львівського державного університету. Працюючи деканом юридичного факультету і завідувачем кафедри державного права, брав активну участь у перебудові роботи університету й факультету на нових засадах.

Під час Другої світової війни Петро Омелянович перебував на її різних фронтах, працюючи на посаді заступника начальника відділу Головної військової прокуратури Червоної армії.

Після демобілізації, повернувшись до Львівського університету, П. Недбайло зосереджує свої наукові інтереси на загальнотеоретичних проблемах закону і законності. Він у 1947 р. успішно захистив у Академії суспільних наук (м. Москва) кандидатську дисертацію на тему: «Закон у соціалістичному суспільстві».

На думку автора, режим законності, будучи особливим самостійним державно-правовим явищем, характеризується такими важливими властивостями, як ясність, визначеність, забезпечення непорушності прав і свобод громадян, гарантованість їх недоторканності. Важливою рисою законності, вважав він, є відповідність основних обов'язків громадян їх основним правам, які є рівними для всіх, що створює

атмосферу впевненості громадян у реальності їхніх прав і обов'язків. Така постановка цього питання визначила цілий напрям у дослідженні законності, сприяла її зміцненню у житті суспільства й держави.

У другій половині 50-х рр. П. Недбайло розробляє загальнотеоретичні проблеми норм права, їх тлумачення й застосування, котрі у вітчизняній літературі тоді не досліджувались на монографічному рівні. Наукові результати його напрацювань пізніше були слушно оцінені як вагомий внесок у розвиток загальної теорії держави і права та й юридичної науки загалом. Найбільш істотне значення мали висновки ученого про специфіку, структуру й види правових норм, їх місце й роль у системі усіх соціальних норм, про основні засоби й вимоги правильного правозастосування, про встановлення об'єктивної істини у цій діяльності, про способи та види юридичного нормотлумачення.

На базі цих досліджень П. Недбайло у 1957 р. захистив в Інституті держави і права Академії наук Союзу РСР докторську дисертацію, а потім опублікував дві фундаментальні монографії: «Радянські соціалістичні правові норми» (рос., Львів, 1959) і «Застосування радянських правових норм» (рос., Москва, 1960). Ці праці (котрі започаткували розвиток у вітчизняному правознавстві важливого наукового напрямку – дослідження закономірностей встановлення і функціонування юридичних норм та правозастосовної діяльності) висунули П. Недбайла до складу провідних вітчизняних теоретиків права.

Особливу увагу професор П. Недбайло приділяв теорії й практиці удосконалення юридичних гарантій правильного (законного, обґрунтованого, справедливого, доцільного) застосування норм права. Він публікує серію статей з цієї проблематики, а згодом, працюючи з осені 1959 р. вже у Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка, виступає натхненником і організатором декількох широких наукових конференцій у Києві та Львові, присвячених законності й застосуванню норм права.

Ідеї професора П. Недбайла про юридичні гарантії правозастосування вплинули на розвиток як загальнотеоретичних досліджень, так і на практику удосконалення юридичних засобів реалізації правових норм. Можна вважати, зокрема, що новаторські для того часу пропозиції вченого про необхідність підвищення ролі саме судових гарантій у захисті прав і свобод громадян поступово почали втілюватися в державно-юридичну практику та знайшли певне відображення навіть у чинній нині Конституції України (ст. 55 та ін.).

Новий етап наукової творчості П. Недбайла пов'язаний з його переходом на роботу до Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, де він завідує кафедрою теорії та історії держави і права, а пізніше – і вже до кінця своїх днів – кафедрою теорії держави і права. Великою науковою заслугою вченого стало у той час обґрунтування зростання ролі норм позитивного права у розвитку суспільства, об'єктивної необхідності удосконалення механізму правового регулювання (зокрема, максимального викорис-

тання таких властивостей юридичних норм, як їх формальна визначеність, чіткість і ясність приписів). Нагадаю, що ці ідеї він розвиває і пропагує саме на початку 60-х рр. ХХ ст., коли в радянській юридичній літературі (відповідно до формально ортодоксальних марксистських прогнозів) існувало досить поширене уявлення про неминуче поступове звуження сфери правового регулювання з огляду на успіхи соціалізму, про активне витіснення юридичних норм моральними й т. ін. Тому праці П. Недбайла об'єктивно посприяли послабленню певного правового нігілізму, зміцненню законності; вони орієнтували на розгортання дослідження специфічних закономірностей правової форми регулювання суспільних відносин. Подальша суспільно-політична практика підтвердила слушність позиції вченого, яку він, виявляючи неабияку громадянську мужність, відстоював принципово й послідовно.

Одним із основних напрямів тодішніх творчих пошуків П. Недбайла стало у той час дослідження предмета, системи та методології правознавства, насамперед – загальної теорії держави і права. У його публікаціях все чіткіше вимальовується ідея специфічності предмета юридичної науки, у чому, власне, й полягає об'єктивна передумова її самостійності в усій системі суспільствознавства¹. Особливо наполегливо вчений обґрунтовує положення про те, що загальна теорія держави і права є самостійною наукою з огляду на те, що вона має свій особливий

¹ Див., наприклад: Правоведение. – 1959. – № 1. – С. 141–143; Вісн. Київ. ун-ту. № 5. Сер. економіка і право. Вип. 2. – С. 73–78.

предмет, а саме: загальні суттєві закономірності виникнення, структури, функціонування та розвитку держави і права. Тим самим зазначена наука не є ані суто дедуктивним «конкретизатором» положень історичного матеріалізму (чи іншої соціально-філософської парадигми), ані індуктивним «узагальнювачем» (а тим більше – сумою, «копилкою») висновків галузевих юридичних наук. Найбільш ґрунтовно П. Недбайло аргументував такі ідеї у своїй монографії «Вступ до загальної теорії держави і права» (рос., Київ, 1971).

Професор П. Недбайло слушно відзначав, що юридична наука має політичний характер. У той самий час вона базується на власних засадах, які не повинна ігнорувати й державна політика. Виконуючи основні соціальні функції – гносеологічну (пізнавальну й інтерпретаційну), прогностичну та виховну, юридична наука впливає на суспільний розвиток шляхом як формування світогляду, відповідних ідей і поглядів людини, так й об'єктивної наукових положень у вигляді нормативних приписів законодавства. Згодом ці ідеї були поглиблено розвинуті ученим у щойно зазначеній монографії та у низці його статей, що викликало неабиякий науковий резонанс.

Характерною рисою творчості П. Недбайла було прагнення підвищити практичний ефект положень загальної теорії держави і права, яка, як він вважав, пов'язана з державно-правовою практикою не тільки опосередковано – через інтегрування досягнень галузевих юридичних наук, а й безпосередньо. Ця наука покликана вивчати

саме цю практику, так би мовити, на пряму – самостійно й безпосередньо (звичайно, під своїм особливим кутом зору, відповідно до власного предмета дослідження) виробляти рекомендації з удосконалення державно-юридичної практики, а також прогнози її подальшого розвитку.

П. Недбайло відзначався гострим політичним чуттям, вмінням бачити внутрішню логіку розвитку теорії держави і права й соціально-політичної практики загалом. Зокрема, він підкреслював важливість глибокого засвоєння методології правознавства, осягнення її значення для збагачення світоглядних та ідеологічно-правових настанов дослідників-юристів. Учений активно вивчав загальнотеоретичні, окремо-наукові й спеціально-юридичні методи правознавчих досліджень, їх співвідношення, а також взаємодію з матеріалістичною діалектикою.

Багато уваги професор П. Недбайло приділяв проблематиці прав і свобод особи. Він послідовно обстоював соціалістичну концепцію прав особи, підкреслюючи, що ця проблема передусім є соціальною, а її розв'язання залежить від рівня економічного і політичного розвитку суспільства. У фокусі наукових інтересів ученого було й осмислення природи юридичних (суб'єктивних) прав особи. Ще у 1964 р. П. Недбайло піддав критиці трактування феномену прав людини як явища лише державного. Він писав про соціально-політичні (не юридичні) права людини у суспільстві – права і свободи, що притаманні кожній особистості. Кожна людина, існуючи в суспільстві, має певні невід'ємні й невідчужувані права

і свободи, котрі уособлюють її соціальну сутність, характеризують її як істоту соціальну. Разом із тим юридичного значення вони набувають лише тоді, коли визнані й закріплені законом. Інакше кажучи, морально-політичні права і свободи стають формально-юридичними завдяки державі, що, однак, не означає, нібито їхнім джерелом є саме держава.

Питання про права людини у трактуванні професора П. Недбайла (як і деяких інших радянських авторів) – це питання про матеріальну обумовленість юридичних (легалізованих) прав, їх соціального змісту. Права людини визначаються і розвиваються системою панівних суспільних відносин. Отож, головне завдання полягає в тому, аби створити такі суспільні відносини, які відповідатимуть неспотвореній людській сутності індивідів, завданням всебічного й вільного розвитку кожної людини. Не можна не визнати гуманістичності такого – зрештою, марксистського – уявлення. (Інша річ, які шляхи та методи тоді пропонувалися й використовувалися задля досягнення означеної історичної мети.)

Отож, можна стверджувати, що в Україні саме професор П. Недбайло став прозвісником формування наукової школи загальної теорії прав людини – школи, яка була представлена й з часом розвинута, зокрема, у працях професорів М. Вітрука, М. Орзіха, П. Рабіновича, а згодом (з 1996 р. і донині) – у дослідженнях Львівської лабораторії прав людини Національної академії правових наук України.

У 60-ті рр. XX ст. актуалізуються і постають на порядку денному питан-

ня правового виховання, формування правової культури (насамперед – молоді). Як учений і громадянин П. Недбайло не залишається осторонь від вирішення таких питань. Зокрема, разом із іншими колегами він започаткував вітчизняну теорію правового виховання і правової пропаганди.

Безперечно, як людина свого часу професор П. Недбайло використовував офіціалізовані за радянських часів ідеологічні кліше та формулювання, які він (як і мільйони його співвітчизників) щиро поділяв і підтримував. Проте якщо нині відволіктись від тих, так би мовити, «партійних» нашарувань, то у багатьох його працях можна і сьогодні побачити такі положення, котрі не втратили значущості для сучасної правової науки та юридичної практики.

Важливою сферою діяльності П. Недбайла була участь у роботі міжнародних організацій, конференцій, нарад, суспільно-політичних конгресів. Так, з кінця 50-х рр. минулого століття він тривалий час офіційно представляв Українську РСР у Комісії ООН з прав людини, а у 1967 р. був обраний її головою. Брав участь у роботі чотирьох сесій Генеральної Асамблеї ООН. Коли у світі відзначалося 20-річчя ухвалення Загальної декларації прав людини, професора П. Недбайла – єдиного із представників соціалістичних держав – ООН нагородила спеціальною Золотою медаллю «За видатні досягнення в галузі прав людини».

Втім, будучи передусім дослідником-теоретиком, професор П. Недбайло використовував і цей неабиякий досвід своєї громадсько-політичної

діяльності для наукової розробки таких проблем, як міжнародний захист прав людини, кодифікація принципів міжнародного права, міжнародна правосуб'єктність радянських союзних республік. Зокрема, вчений дійшов висновку про розрізнення двох видів міжнародної діяльності держав стосовно прав людини: по-перше, міжнародного захисту таких прав у випадках масових і брутальних їх порушень і, по-друге, міжнародного співробітництва держав із забезпечення й охорони прав людини, визнаних міжнародною спільнотою. Це положення згодом було обґрунтоване й у науці міжнародного права, закріплено та розвинуто у деяких міжнародно-правових документах (наприклад, у гельсінському Заключному акті Народи з безпеки й співробітництва в Європі).

Протягом усього життя професор П. Недбайло займався викладацькою діяльністю та підготовкою наукових кадрів. І на цьому «полі» яскраво виявились його творча індивідуальність, методична майстерність, тактовність та доступність. Самим своїм ставленням до науки, стилем викладання, зрештою способом життя і поведінки він формував у студентів глибоку, можна сказати, зворушливу повагу до права, до юридичної професії, прищеплював смак до теоретичних досліджень, вчив аналітичній праці. Його лекції (які мені пощастило слухати у 1958/59 н. р.), позбавлені штучних зовнішніх ефектів, приваблювали поглибленим розкриттям закономірностей, внутрішньої логіки становлення, функціонування та розвитку державно-правових явищ, фун-

даментальністю аргументації. Вони прищеплювали високу культуру юридичного мислення. І не випадково чимало студентів – львів'ян та киян, котрі навчались у професора П. Недбайла, згодом присвятили себе саме тій науці, яку він їм викладав: докторами юридичних наук саме з теорії держави і права згодом стали М. Вітрук, М. Козюбра, В. Кравченко, О. Лукашова, В. Патюлін, А. Піголкін, П. Рабінович, В. Сокурено, О. Сурілов. Під керівництвом П. Недбайла близько 20 аспірантів підготували та захистили кандидатські дисертації.

Свої наукові здобутки у галузі загальної теорії держави і права П. Недбайло прагнув запроваджувати у процесі викладання, враховувати у працях, що видавались під його керівництвом і за його участю, у навчальних посібниках та методичних розробках. Зокрема, заслуговує на згадку його книга «Основи теорії держави і права» (К., 1959), виданої з грифом «Посібник для вчителів середніх шкіл УРСР і для самоосвіти». Видання являло собою стислий та доступний виклад основних понять загальнотеоретичного праводержавознавства, стимулювало спроби запровадження первісного юридичного навчання у загальноосвітніх школах і стало добрим «помічником» також для багатьох студентів юридичних вузів України.

Значну увагу П. Недбайло приділяв і науково-організаційній роботі. Він, зокрема, був одним із засновників і головним редактором республіканського міжвідомчого наукового збірника «Проблеми правознавства» (видавався у Києві з 1965 р.). Збірник був, так би

мовити, улюбленою дитиною Петра Омеляновича Недбайла. Спеціально для першого номера цього видання він підготував статтю про стан розвитку юридичної науки в Україні. На сторінках збірника вперше були опубліковані статті багатьох вітчизняних вчених-початківців. П. Недбайло був також членом редколегій журналів «Радянське право» і «Правоведение» (м. Ленінград). (Він, зокрема, керував широкою науковою дискусією про об'єктивне та суб'єктивне у праві, яка пройшла на сторінках «Правоведения» у 1969–1971 рр.).

П. Недбайло як учений був вельми відомим і за кордоном, гідно представляючи вітчизняну юридичну науку на численних міжнародних форумах. Його лекції й доповіді з цікавістю слухали на європейських нарадах та семінарах у Варшаві, Празі, Кракові, Бу-

дапешті, Стокгольмі, в університетах: Карловому (Чехія), Люблінському, Варшавському (Польща), ім. Гумбольдта (Німеччина), Єльському (США). Низка праць професора П. Недбайла, загальна кількість яких перевищує 150 (у тому числі, зокрема, і згадана монографія «Вступ до загальної теорії держави і права»), була опублікована в інших країнах. Лодзинський університет (Польща) обрав його своїм доктором *honoris causa*.

Присудження Петру Омеляновичу Недбайлу почесного звання «Заслужений діяч науки і техніки Української РСР» (1967) й обрання його членом-кореспондентом Академії наук Української РСР (1969) було схвально сприйнято українською юридичною громадськістю як закономірне визнання його вагомого внеску в розвиток вітчизняного правознавства.

Рабинович П. М., доктор юридических наук, професор кафедри теорії і філософії права Львівського національного університета імені Івана Франка, академик Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України, Україна, г. Львів

e-mail: rmpetro2009@gmail.com

**Выдающийся отечественный теоретик права
(к 110-летию со дня рождения профессора П. Е. Недбайло)**

Статья посвящена памяти видного отечественного ученого в области общей теории права – доктора юридических наук, члена-корреспондента Академии наук УССР, профессора Львовского и Киевского государственных университетов Петра Емельяновича Недбайло. В ней охарактеризован его весомый вклад в развитие научных знаний о законности, юридических нормах, их применении и толковании, о предмете общей теории государства и права, ее месте и роли в системе юридических наук, а также в становление отечественной общей теории прав человека и в практику их международной защиты.

Ключевые слова: профессор П. Недбайло, теория государства и права, юридическая наука, законность, нормы права, применение правовых норм, толкование правовых норм, права человека.

Rabinovych P., Doctor of Legal Sciences, Professor of the Chair of Theory and Philosophy of Law (Lviv Ivan Franko National University), Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Scientist of Ukraine, Ukraine, Lviv
e-mail: rmpetro2009@gmail.com

**Outstanding National Legal Theorist
(on the Occasion of 110th Anniversary of the Birth of prof P. Nedbaylo)**

The article is dedicated to the memory of a prominent national scientist in the field of general theory of law – Doctor of Legal Sciences, corresponding member of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, Professor of Lviv and Kyiv State Universities – Petro Nedbaylo. It describes his significant contribution to the development of scientific knowledge of the rule of law, legal norms, their application and interpretation, the subject of the general theory of the state and law, its place and role in the system of legal sciences, as well as the development of the national general theory of human rights and practice of their international protection.

One of the main lines of the creative works of P. Nedbaylo was the system of methodology of legal sciences and foremost of the theory of state and law. The basic theme that can be traced through all his publication is the idea of Jurisprudence's separate subject. This subject consists of regularities of emergence, structure and development of law. I.e. P. Nedbaylo understood the Legal science neither as a «deductive» determinant of historical materialism (soviet social and philosophical paradigm), nor as an inductive generalisator of knowledge of other Legal sciences. The most prominent defense of this views was embodied in his «Introduction to the General Theory of State and Law» (Kyiv, 1971).

Key words: Prof P. Nedbaylo, Theory of State and Law, Legal science, law, norm of law, application of law, legal interpretation, standards of human rights.